

Koronavirüs (Covid-19) Pandemi Sürecinde, Sağlık Çalışanlarının Tıbbi ve Aromatik Bitki Kullanımının Değerlendirilmesi

Fatih SATIL¹, Emine AKTAŞ²

¹Balikesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Balıkesir, Türkiye, ²Salıhlı Devlet Hastanesi, Manisa, Türkiye

¹<https://orcid.org/0000-0002-4938-1161>, ²<https://orcid.org/0000-0003-1624-2285>

✉: fsatil@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmada, Covid-19 (Kovid-19) pandemisine karşı sağlık çalışanları tarafından, geleneksel olarak kullanılan tıbbi ve aromatik bitkilerin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırma tanımlayıcı modelde tasarlanmış olup 10 Temmuz-31 Aralık 2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Türkiye'deki sağlık çalışanları araştırma evrenini oluşturup basit rastgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Verilerin toplanmasında, alan uzmanlarınca hazırlanan yarı yapılandırılmış anket formu kullanılmıştır. Demografik bilgiler ve tıbbi ve aromatik bitkiler olmak üzere iki kısımdan oluşan anket, Google forms üzerinden online olarak uygulanmıştır. Verilerin analizinde SPSS 24 paket programı kullanılmış, yüzdelik ve frekans hesaplamaları yapılmıştır. Araştırmaya, Türkiye genelinde 1320 sağlık çalışanı katılmış olup, katılımcıların %55'i kadın, %45'i erkektir, meslek gruplarına göre dağılımı; %18'i hemşire, %16'sı sağlık memuru, %12'si hekim, %10'u ATT, %9'u paramedik, %9'u ebe, %8'i tıbbi sekreter, %7'si eczacı, %6'sı psikolog ve %5'i diğer (sosyal çalışmacı, müdür, diş hekimi vs.) şeklindedir. Çalışma sonucuna göre; sağlık çalışanlarının %77'si Covid-19 pandemisinde tıbbi ve aromatik bitkilerin tamamen ve kısmen etkili olduğuna inandığını belirtmiş ve bunların %63'ü şifalı bitkileri kullanmıştır. Kullanılan bitkiler içinde kekik/*Origanum* sp. (%99), narenciye/*Citrus* sp. (%94) ve sarımsak/*Allium sativum* (%93) en yüksek düzeyde tercih edilmiştir. Tıbbi ve aromatik bitkilerin kullanımındaki bilgilerin en çok sosyal medya (%99) aracılığıyla elde edildiği görülmüştür. Katılımcıların %94'ü bitkileri aktardan temin etmiştir. Bitkiler daha çok demlenerek (%99) ve çiğ gıda (%91) şeklinde tüketilmektedir. Bu süreçte tıbbi ve aromatik bitki kullananların %63'ü Covid-19'a yakalanmadığını bildirmiştir. Sonuç olarak, Covid-19 sürecinde sağlık çalışanlarının büyük çoğunluğunun tıbbi ve aromatik bitkilerin etkisine inandığı ve şifalı bitkileri kullanmayı tercih ettikleri ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışma modern tıp ilmi almış bireylerin tamamlayıcı tıba olan bakışını yansıtması açısından önemli bir değere sahiptir.

Botanik

Araştırma Makalesi

Makale Tarihçesi

Geliş Tarihi : 18.04.2022

Kabul Tarihi : 26.07.2022

Anahtar Kelimeler

Aromatik bitki

Covid-19

Etnobotanik

Pandemi

Şifalı bitki

Evaluation of Using Medicinal and Aromatic Plants by Healthcare Professionals During the Coronavirus Pandemic (Covid-19) Period

ABSTRACT

In this study, it was aimed to evaluate the traditional use of medicinal and aromatic plants by health professionals against the Covid-19 (Kovid-19) pandemic. The research was designed in a descriptive model and was studied between 10 July and 31 December 2021. The population of the research consisted of healthcare professionals in Turkey. A Simple random sampling method was used. A semi-structured questionnaire prepared by the experts was used to collect the data. The questionnaire consisted of two parts: demographic information and medicinal and aromatic plants. The questionnaire form was applied online via Google forms. SPSS 24 package program was used to analyze data, and percentage and frequency calculations were made. 1320 healthcare

Botanic

Research Article

Article History

Received : 18.04.2022

Accepted : 26.07.2022

Keywords

Aromatic plant

Covid-19

Ethnobotany

Medicinal plant

Pandemic

professionals in Turkey participated in the research. 55% of the participants are female and 45% are male. Distribution of participants according to occupational groups; 18% nurse, 16% health officer, 12% physician, 10% ATT, 9% paramedic, 9% midwife, 8% medical secretaries, 7% pharmacist, 6% are psychologists, and 5% are other (social worker, manager, dentist, etc.). According to the results of the study, 77% of healthcare professionals stated that they believed that medicinal and aromatic plants were fully or partially effective in the Covid-19 pandemic, and 63% of them used medicinal plants. Among the plants used, thyme/*Origanum* sp. (99%), citrus/*Citrus* sp. (94%) and garlic/*Allium sativum* (93%) were preferred at the highest level. It was observed that most of the information about the use of medicinal and aromatic plants was obtained through social media (99%). In addition, 94% of the participants received the plants from herbalists. Plants are mostly consumed as infused (99%) and raw food (91%). During this period, 63% of those who used medicinal and aromatic plants reported that they did not get Covid-19. As a result, it has been determined that most healthcare professionals believe in the effect of medicinal and aromatic plants and prefer to use medicinal plants during the Covid-19 period. This study is essential in reflecting the view of individuals who have received modern medical science toward traditional and complementary medicine.

Atıf Şekli: Satıl, F. & Aktaş, E. (2023). Koronavirüs Pandemi (Covid-19) Sürecinde, Sağlık Çalışanlarının Tıbbi ve Aromatik Bitki Kullanımının Değerlendirilmesi. *KSÜ Tarım ve Doğa Derg 26(2)*, 263-270. <https://doi.org/10.18016/ksutarimdog.vi.000000>

To Cite: Satıl, F. & Aktaş, E. (2023). Evaluation of Using Medicinal and Aromatic Plants by Healthcare Professionals During the Coronavirus Pandemic (Covid-19) Period. *KSU J. Agric Nat 26(2)*, 263-270. <https://doi.org/10.18016/ksutarimdog.vi.000000>.

GİRİŞ

Tıbbi ve aromatik bitkiler, hastalıkların önlenmesi ve iyileştirilmesiyle birlikte sağlığın korunmasında geleneksel ilaç olarak hem halk arasında hem de modern tıpta kullanılmaktadır (Demirci Kayran & Kırıcı, 2019). Ayrıca; besin takviyeleri ve bitkisel çay gibi tedavi amaçlı, tat ve çeşni olarak beslenmede de faydalanılmaktadır (Temel ve ark., 2018).

Anadolu'nun zengin bitki çeşitliliğiyle birlikte tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olması, bu coğrafyanın geleneksel tıbbi bitki kullanım kültürü açısından oldukça zengin olmasına neden olmuştur. Yüzyıllardır Anadolu halkı tarafından koruyucu, destekleyici ve tamamlayıcı tedavi amacıyla şifalı bitkiler tercih edilmektedir.

Türkiyenin zengin bitki çeşitliliğinin içerisinde yüzlerce bitki türü geleneksel halk hekimliğinde kullanıla gelmiştir. FAO'nun 2015 verilerine göre Türkiye'de halk tarafından kullanılan tıbbi ve aromatik bitki sayısı ise 500 civarındadır (Temel ve ark., 2018).

Türkiyede doğal olarak yetişen ve halk arasında gıda ve tıbbi amaçlarla kullanılan bu bitkilerin, mikrobiyal kaynaklı hastalıklardan korunmada ve bu hastalıkların tedavisinde başarılı olduğunu gösteren birçok etnobotanik çalışma bulunmaktadır (Sargın ve ark., 2013; Paksoy ve ark., 2016; Satıl & Selvi, 2020; Uzar & Uzar, 2020). Sadıkoğlu ve Alpınar (2004) tarafından, Cumhuriyet dönemine (1928–1997) ait

Türk Etnobotaniği ile ilgili yapılmış 765 yayın incelenmiştir. Bu yayınlardan 466'sının bitkilerin tıbbi kullanımları ile ilgili olduğu belirlenmiştir.

Tıbbi bitkiler birçok aktif fitokimyasal bileşikler içermesi nedeniyle bir çok hastalıkta olduğu gibi viral kaynaklı hastalıklarda da konakçının bağışıklık sistemini destekleyerek antiviral etki göstermektedir (Şekeroğlu & Gezici, 2020). Bu amaçla gerek dünyada gerekse Türkiye'de toplumun değişik kesimlerince tıbbi bitkileri tanıma ve kullanma düzeylerine yönelik çalışmalar ortaya konmuştur (Cömert & Dinç 2014; Teke ve ark., 2020).

Covid-19 (Kovid-19) için tedavi seçeneklerinin olmaması, dünya çapında endişeye yol açmış ve bu hastalığın bulaşmasını önlemek için birçok alternatif seçenek aranmaya başlanmıştır. Benzer şekilde, önleyici tedbirlere daha fazla odaklanmak da dahil olmak üzere enfeksiyonun ilerlemesini hafifletmek için insanlar doğal ve bitkisel ürünlere yönelmişlerdir (Alyami ve ark., 2020). Bu durum, koronavirüs pandemisi sürecinde halkın şifalı bitkilere karşı olan ilgisi daha da artmıştır. Bu konuda dünyada farklı grupların Covid-19'a karşı kullanılan bitkilere yönelik yapılmış bazı çalışmalar bulunmaktadır (Alyami ve ark., 2020; El Alami ve ark., 2020; Khanal ve ark., 2020; Charan ve ark., 2021:). Türkiyede ise daha çok geleneksel tedavide şifalı bitkilerin kullanımının tespitine yönelik çalışmalar yapılmıştır (Cömert & Dinç, 2014; Teke ve ark., 2020).

Bu çalışma ile Türkiye genelindeki sağlık personellerinin tıbbi aromatik bitkiler kullanımındaki eğilimleri belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, pandemi sürecinde Türkiyede sağlık personeli tarafından Covid-19'a karşı bağışıklık sistemini güçlendiren bitkileri tanıma ve kullanım düzeyleri ile etkilerine yönelik görüşleri ortaya konmuştur.

MATERYAL ve METOD

Bu araştırma tanımlayıcı modelde tasarlanmış olup, 10 Temmuz- 30 Aralık 2021 tarihleri arasında çalışılmıştır.

Covid-19 mücadelesinde diğer mesleklere göre en fazla maruz kalan meslek grubu sağlık çalışanlarıdır. Ayrıca kimyasal ilaçları ve kullanımını diğer meslek gruplarına göre en fazla bilen ve uygulayan meslek grubu da sağlık çalışanları olması nedeniyle bu çalışma sağlık personeli üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'de bulunan 1.142.469 sağlık çalışanı araştırma evrenini oluşturmuştur (Anonim, 2021). Araştırmanın örneklemini ise araştırmanın yapıldığı tarihler (10 Temmuz - 30 Aralık 2021) arasında, online olarak internet üzerinden paylaşılan, ankete katılmayı kabul eden ve "basit rastgele örnekleme yöntemi" ile seçilen 1320 sağlık çalışanı oluşturmuştur (Karasar, 2003). Rastgele örnekleme yöntemi evrende bulunan her birimin/bireyin örneğe seçilme şansı birbirine eşittir (Özdamar, 2001). Bu bölümde ayrıca, veri toplama aracı/verilerin analizi, etik ve çalışmada yer alan katılımcılar ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Analizleri

Google forms üzerinden hazırlanmış olan 15 soruluk

yarı yapılandırılmış anket formu katılımcılara online olarak uygulanmıştır. Verilerin toplanmasında kullanılan anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demografik bilgiler, ikinci bölümde ise katılımcıların tıbbi ve aromatik bitkilere ait tutum ve davranışlarını belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. Anket formu online olarak internet üzerinden paylaşılmış olup, anketi doldurarak katılım sağlayan 1320 sağlık çalışanı üzerinden araştırma yürütülmüştür.

Verilerin analizinde; SPSS 24 paket programı kullanılmış olup frekans ve yüzdeler hesaplamaları yapılmıştır. Frekans ve yüzdeler tabloları, verinin bir bütün olarak okuyucuya sunulmasını sağlar ve anlamlandırılmasını kolaylaştırır (Büyüköztürk ve ark., 2013).

Araştırma Etiği

Araştırma, Balıkesir Üniversitesi Tıp Fakültesi, Klinik Araştırmalar Etik kurulunun 05 Temmuz 2021 tarihli ve 84498454/050.03./46493 sayılı onayı ile çalışılmıştır. Katılımcılar için gönüllülük esasına uygun olarak, anket formunun başlangıç kısmında araştırmaya katılma onamı alınmıştır. Araştırmaya katılmayı onaylayanlar çalışmaya dahil edilmiştir.

BULGULAR ve TARTIŞMA

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Çalışmaya toplam 1320 kişi katılmıştır. Katılımcıların %55'i kadın, %45'i erkek, %37'si lisans, %27'si ön lisans, %26'sı lisansüstü ve %10'u lise mezunu, %24'ü 21- 30 yaş arası, %27'si 31-40, %31'i 41-50 ve %18'i 50 ve üzeri yaş aralığındadır (Çizelge 1).

Çizelge 1. Katılımcıların yaş, öğrenim ve cinsiyet durumuna göre dağılımları

Table 1. Distribution of age, education and gender of the participants

Yaş (Age)	F	%	Öğrenim Durumu (Education Status)	F	%	Cinsiyet (Gender)	F	%
21-30	312	24	Lisansüstü	348	26	Kadın	730	55
31-40	353	27	Lisans	487	37	Erkek	590	45
41-50	414	31	Ön lisans	361	27			
50-	241	18	Lise	124	10			
Toplam	1320	100	Toplam	1320	100	Toplam	1320	100

Katılımcıların Bölgelere Göre Dağılımları

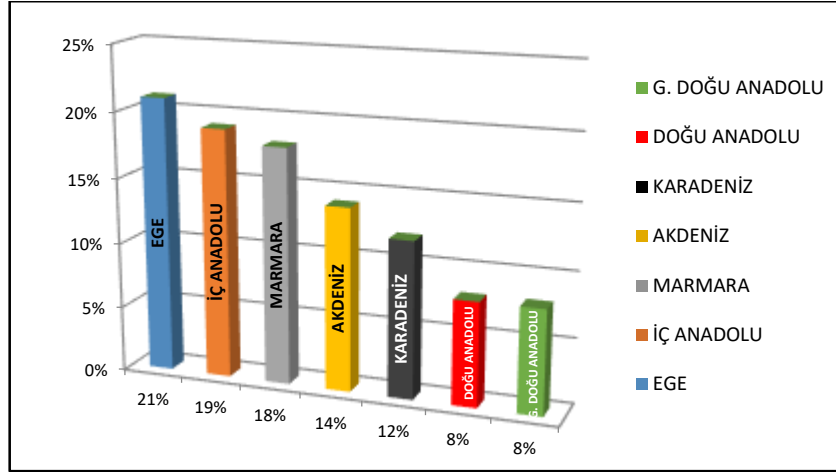
Bölgelere göre katılımcı dağılımı; Ege bölgesi 278 (%21), İç Anadolu 253 (%19), Marmara 241 (%18), Akdeniz 188 (%14), Karadeniz 160 (%12), Doğu Anadolu 112 (%8) ve Güney Doğu Anadolu bölgesi 100 (%8) katılımcıdır (Şekil 1).

Katılımcıların Mesleki Dağılımları

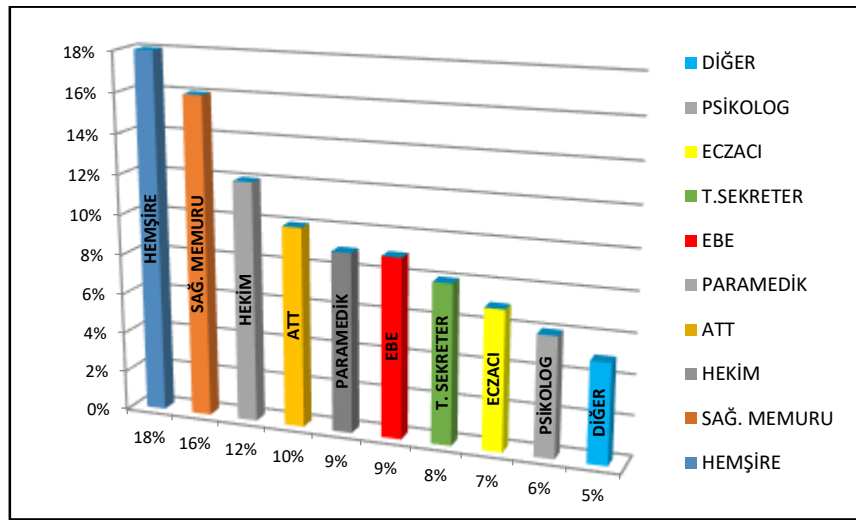
Katılımcıların; %18'i hemşire, %16'sı sağlık memuru, %12'si hekim, %10'u ATT, %9'u paramedik, %9'u ebe, %8'i tıbbi sekreter, %7'si eczacı, %6'sı psikolog, %5'i

diğer (sosyal çalışmacı, müdür, diş hekimi vs.) şeklindedir (Şekil 2).

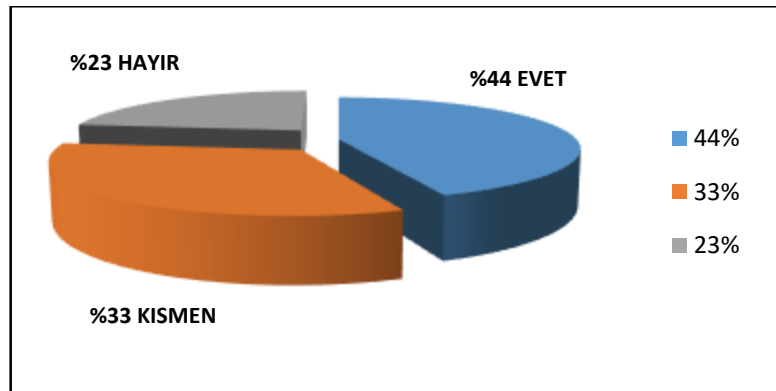
1320 katılımcının, 1016'sı şifalı bitkilerin etkili olduğuna kısmen ve tamamen inandığını belirterek ankete devam etmiş, 304 katılımcı ise etkili olduğuna inanmayıp devam etmemiştir. Bu durumda, Covid-19 pandemi sürecinde tıbbi ve aromatik bitkilerin etkili olduğuna tamamen inananların sayısı %44, kısmen inananların sayısı %33 ve inanmayanların sayısı ise %23'tür (Şekil 3).

Şekil 1. Katılımcıların Türkiye geneli bölgelere göre dağılımları
Figure 1. Distribution of the participants by regions of Turkey

Şekil 2. Katılımcıların meslek gruplarına göre dağılımları
Figure 2. Distribution of the participants by occupational groups

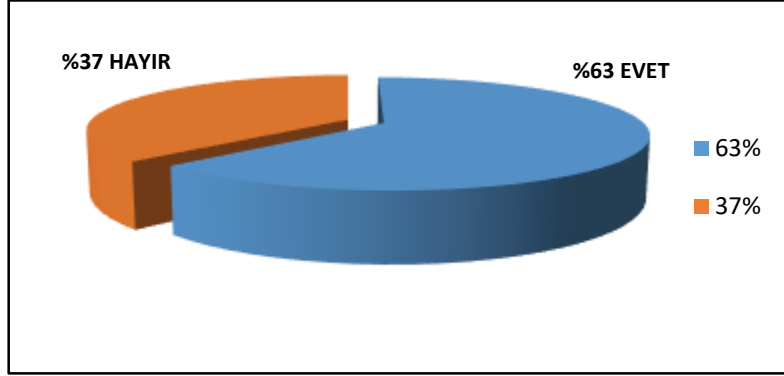
Şekil 3. Tıbbi ve aromatik bitkilerin etkinliğine inanma durumu
Figure 3. Belief in the effectiveness of medicinal and aromatic plants

Tıbbi ve aromatik bitkilerin etkili olduğuna kısmen ve tamamen inanan 1016 katılımcının 642'si (%63) bu bitkileri kullanmış olup ankete devam etmiş ve 374'ü (%37) ise kullanmamış olup ankete devam etmemiştir (Şekil 4).

Genel olarak; ankete katılan sağlık çalışanlarının %77'si tıbbi ve aromatik bitkilerin tamamen ve kısmen etkili olduğuna inanmış ve bunların %63'ü şifalı bitkileri kullanmıştır. Katılımcıların %23 ise şifalı bitkilerin etkisine inanmadıklarını söylemişlerdir.

Khanal et al. (2020) tarafından Nepal'in Tanahun bölgesinde yapılan benzer bir çalışmada da ankete

katılanların %73'ünün bazı hastalıkların tedavisinde şifalı bitkileri kullandıklarını söylemiştir.

Şekil 4. Covid-19 pandemi sürecinde tıbbi ve aromatik bitki kullanım durumu
Figure 4. The use of medicinal and aromatic plants during the Covid-19 pandemic

Kullanılan bitkiler ve bitkilerin kullanımında yararlanılan kaynaklar sorusu birden fazla cevap işaretlenebilen sorulardır. Kullanım değeri en yüksek olan bitki kekik/*Origanum* sp. (%99) olup

narenciye/*Citrus* sp. (%94) ve sarımsak/*Allium sativum* (%93) bunu izlemektedir. En düşük kullanım değeri ise diğer grupta yer alan mürver (*Sambucus nigra* L.) ve elma sirkesi (%4) olmuştur (Çizelge 2).

Çizelge 2. Katılımcılar tarafından kullandıkları ifade edilen bitkiler
Table 2. Plants stated to be used by participants

Kategoriler (Categories) (N=642)	F	%
1.Kekik (<i>Origanum</i> sp.)	639	99
2.Narenciye (<i>Citrus</i> sp.)	603	94
3.Sarımsak (<i>Allium sativum</i> L.)	596	93
4. Adaçayı (<i>Salvia</i> sp.)	422	66
5. Zeytin /zeytin yaprağı (<i>Olea europaea</i> L.)	210	33
6. Çörekotu (<i>Nigella sativa</i> L.)	125	19
7. Meyan (<i>Glycyrrhiza glabra</i> L.)	68	11
8. Udihindi (<i>Aquilaria agallocha</i> Roxb.)	54	8
9. Diğer (Mürver/ <i>Sambucus nigra</i> L., elma sirkesi)	24	4

El Alami et al. (2020) da Fas'ta yaptığı bir çalışmada, Google Forms üzerinden yaptıkları anket çalışmasında 100 kişiye Covid19 salgını sırasında kullanılan şifalı bitkileri sormuşlardır. Çalışmada, Covid-19 salgını sırasında kullanılan 11 familyaya ait toplam 23 tıbbi bitki türü belirlenmiştir. En çok kullanılan bitkiler ve kullanım sıklıkları: *Allium sativum* (%80.9), *Olea europaea* (%72.7), *Allium cepa* (%66.7), *Zingiber officinale* (%66), *Thymus maroccanus* (%59.2), *Okalıptüs globülleri* (%56.5), *Foeniculum vulgare* (%54.3), *Curcuma xanthorrhiza* (%50), *Phoenix dactylifera* (%50), *Rosmarinus officinalis* (%47.9), *Thymus satureioides* (%41.9), *Mentha pulegium* (%41.3) ve *Pimpinella anisum* (%40)'tır.

Çalışma sonuçları ile farklı ülkelerde yapılan benzer çalışmaların bazı verileri Çizelge 3'te karşılaştırılmalı olarak verilmiştir.

Çizelge 3 incelendiğinde, özellikle Suusi Arabistan ve Fas'ta Covid-19 pandemisinde sarımsak ve soğanın en yaygın kullanılan bitkiler olduğu dikkati çekmektedir. Hem Türkiyede hem de Fas'ta zeytin yetişmesi nedeniyle her iki ülkede de pandemi sürecinde yaygın

olarak zeytin bitkisini kullanımı görülmektedir.

Tıbbi ve aromatik bitkilerin kullanımı hakkında yararlanılan kaynaklar ise en fazla sosyal medya (%86) iken en az yararlanılan kaynak ise aile büyüklerinden (%7) olmuştur (Çizelge 4).

Alyami et al. (2020), Suudi Arabistan Krallığı'nda yapmış oldukları anket çalışmasında da katılımcıların 372'sinin (%39.4) koronavirüs sürecinde kullandıkları bitkisel ürünleri sosyal medya ve internet üzerinden öğrendiğini bildirmiştir.

Tıbbi ve aromatik bitkilerin temin edilmesi ve kullanım şekli sorusu da birden fazla cevap işaretlenebilen sorulardandır. Bitkilerin temin edilme durumu; en fazla aktardan (%94) ve kendim topladım (%75) iken en az ise diğer grup (%17) ve komşudam/arkadaşımdan (%25) olarak tespit edilmiştir (Çizelge 5).

Bitkilerin en fazla demleme (%99) ve gıda (%91) şeklinde kullanıldığı en az kullanım şeklinin ise yağ (%14) şeklinde kullanım olduğu belirlenmiştir (Çizelge 6).

Çizelge 3. Farklı ülkelerde Covid-19 tedavisi için kullanılan şifalı bitkiler üzerine yapılan çalışmaların karşılaştırılması

Table 3. Comparison of studies on medicinal plants used in the treatment of Covid-19 in different countries

Ülke adı	Ankete katılan kişi sayısı	Tıbbi bitki kullanan kişi sayısı	En yaygın kullanılan uygulama/bitki türleri
Türkiye (Bu çalışma)	1320	642	Sarımsak (<i>A. sativum</i>) Zeytin (<i>O. europaea</i>) Soğan (<i>A. cepa</i>)
Suudi Arabistan Alyami et al. (2020),	5258	783	Zencefil (<i>Zingiber officinale</i>) Soğan (<i>A. cepa</i>) Sarımsak (<i>A. sativum</i>)
Fas El Alami et al. (2020)	100	-	Sarımsak (<i>A. sativum</i>) Zeytin (<i>O. europaea</i>) Soğan (<i>A. cepa</i>)
Hindistan Charan et al. (2021)	495	128	Ayurvedic Kadha Giloy (<i>Tinospora cordifolia</i> (Thunb.) Miers) Tulsi (<i>Ocimum sanctum</i> L.)

Çizelge 4. Bitkilerin kullanımında yararlanılan kaynaklar

Table 4. Resources used in the use of plants

Kategoriler (Categories) (N=642)	F	%
1.Sosyal medyadan	550	86
2.Aktardan	201	31
3.Şifalı bitkiler kitabından	126	20
4.Eczaneden	97	15
5.Aile büyüklerinden	46	7

Çizelge 5. Bitkilerin temin edilme şekli

Table 5. The way the plants are procured

Kategoriler (Categories) (N=642)	F	%
1.Aktardan	601	94
2.Kendim topladım	482	75
3.Eczaneden	207	32
4.Komşumdan arkadaşşımdan	162	25
5.Diğer (market, pazar ve online sipariş)	110	17

Çizelge 6. Bitkilerin kullanım şekli

Table 6. How to use plants

Kategoriler (Categories) (N=642)	F	%
1.Demleyerek	636	99
2.Gıda olarak (çiğ ya da pişirilerek)	584	91
3.Kaynatarak	422	66
4.Buhar ve koku	265	41
5.Bitkisel/Aromatik Yağ olarak	87	14

El Alami et al. (2020) tarafından Fas'ta Covid-19 ile ilgili yapılan benzer bir çalışmada kullanılan bitkilerin familya bazında kullanım şekilleri belirlenmiştir. Buna göre Lamiaceae ve Asteraceae türlerinin toprak üstü kısımlarının infüzyon veya kaynatma, Apiaceae türlerinin tohumlarının infüzyon, Cupressaceae türlerinin genç dallarının kurutulmasıyla elde edilen tozların ve Liliaceae türlerinin soğanının ağızdan alınarak kullanıldığını bildirmiştir.

Kullanılan bitkilerin etki şekli sorusu tek cevaplıdır.

Tıbbi ve aromatik bitki kullanan 642 katılımcıdan: %63'ü hastalığa yakalanmadım, %20'si hafif atlattım, %13'ü hiç etkisini görmedim ve %4'ü hastalığı ağır geçirdim demmiştir (Çizelge 7).

Bitkilerle birlikte ilaç ya da destekleyici kullanım durumu sorusu ise birden fazla cevaplıdır. Tıbbi ve aromatik bitkilerin yanında destekleyici tedavi kullanmayan 403'ü hastalığa yakalanmayanlardır. Geriye kalan 239 katılımcının yüzdelik değerleri ise; %92'si destekleyici olarak ilaç, %96'sı vitamin, %100'ü takviye edici gıdalar ve %74'ü mineraller kullanmıştır (Çizelge 8).

Çizelge 7. Kullanılan bitkilerin etki şekli

Table 7. The effect of the herbs used

Kategoriler (Categories) (N=642)	F	%
1.Hastalığa yakalanmadım	403	63
2.Hafif atlattım	128	20
3.Hiç etkisini görmedim	85	13
4.Hastalığı ağır geçirdim	26	4

Çizelge 8. Bitkilerle birlikte kimyasal ilaç ya da destekleyici kullanım durumu

Table 8. Use of chemical drugs or supplements with plants

Kategoriler (Categories) (N=642)	F	%
1.İlaç	220	92
2.Vitamin	230	96
3.Takviye edici gıda	239	100
4.Mineraller	176	74
5.Kullanmadım	403	63

Covid-19 tedavisinde alternatif tıp ve ilaç kullanımını belirlemek amaçlı yapılan benzer çalışmada Charan et al. (2021), Hindistan'daki bir izolasyon merkezinden 495 katılımcıya telefon üzerinden bir anket uygulamıştır. Sonuçta katılımcıların 367'sinin (%74.1) tamamlayıcı ya da alternatif tıp ürünü kullanmadığı, 128 kişinin (%25.8) 161 çeşit alternatif tıp ürünü veya ev ilaçları kullandığı görülmüş. Alyami et al. (2020)

tarafından Suudi Arabistan Krallığı'nda yapılan başka bir çalışmada ise katılımcıların yaklaşık %14.9'u pandemi döneminde kendilerini hastalıktan korumak için bitkisel ürünler veya besin takviyeleri kullandığını bildirmiştir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma, Türkiye'de Covid-19 pandemi sürecinde sağlık çalışanlarının tıbbi ve aromatik bitkilere ait tutum ve davranışlarına yönelik yapılan ilk çalışma özelliğini taşımaktadır. Bu nedenle çalışma modern tıp ilmi almış bireylerin tamamlayıcı tıba olan bakışını yansıtması açısından önemli bir değere sahiptir.

Çalışmada online anket yoluyla Türkiye genelinde 1320 sağlık çalışanına ulaşılmıştır. Bunlar içerisinde en yüksek katılımı hemşireler (%18) sağlamıştır. Ankete katılım oranı; Ege, Akdeniz ve Marmara bölgelerinde yüksek çıkmıştır. Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinde ise katılım oranı düşüktür. Katılımcı oranları iller bazında değerlendirildiğinde; İzmir, İstanbul ve Ankara illerinde katılım oranı en yüksek (%8) iken Bayburt, Kırıkkale, Ağrı ve Kars illerinde ise en düşük (%0.2) olduğu görülmüştür.

Katılımcılara yarı yapılandırılmış anket formu online olarak uygulanmıştır. Yarı yapılandırılmış anketler, araştırmacıya özel bir konuda derinlemesine soru sorma imkanı sunar ve katılımcılardan alınan cevapların ayrıntılandırılmasını sağlar (Çepni, 2011).

Genel olarak; ankete katılan sağlık çalışanlarının %77'si tıbbi ve aromatik bitkilerin tamamen ve kısmen etkili olduğuna inanmış ve bunların %63'ü şifalı bitkileri kullanmıştır. Katılımcıların %23 ise şifalı bitkilerin etkisine inanmadıklarını söylemişlerdir.

Sonuç olarak, bu çalışmada sağlık çalışanlarının tıbbi ve aromatik bilgilerin etkinliğine inandıkları ve Covid-19 pandemi sürecinde bu bitkilerden yararlandıkları görülmüştür. Bununla birlikte ankete katılan sağlık personelleri bu süreçte şifalı bitkilerin yanı sıra destekleyici tedavi uyguladıklarını da belirtmişlerdir.

Katılımcılar tıbbi ve aromatik bitkilerin kullanımı hakkında bilgileri daha çok sosyal medya aracılığı ile edinmişlerdir. Her ne kadar tıbbi ve aromatik bitkiler geleneksel tıpta yaygın olarak kullanılsa da bitkilerin kullanımında uzman tavsiyesi mutlaka alınmalıdır. Ayrıca doğru bitkiyi doğru dozda ve doğru yöntemle alınması da o bitkinin şifalı özelliklerinden yararlanmak için uyulması gereken en önemli kurallardan olduğu da unutulmamalıdır.

TEŞEKKÜR

İstatistik çalışmalarda desteklerini gördüğümüz Bartın Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Dr. Öğretim Üyesi Mustafa FİDAN'a teşekkür ederiz.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyan Özeti

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

KAYNAKLAR

- Alyami, HS., Orabi, MAA., Aldhabbah, FM., Alturki, HN., Aburas, WI., Alfayez, AI., Alharbi, AS., Almasuood, RA., & Alsuhaibani NA. (2000). Knowledge about COVID-19 and beliefs about and use of herbal products during the COVID-19 pandemic: A cross-sectional study in *Saudi Arabia. Saudi Pharm J* 28, 1326–1332.
- Anonim, (2021). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2020 Haber Bülteni. T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü. <https://sbsgm.saglik.gov.tr/Eklenti/41611/0/haber-bulteni-2020.pdf.pdf>
- Büyüköztürk, Ş., Çokluk, Ö. & Köklü, N. (2013). *Sosyal bilimler için istatistik*. Pegem Akademi. Ankara, 280 sy.
- Charan, J., Bhardwaj, P., Dutta, S., Kaur, R., Bist, SK., Detha, MD., Kumar, S., Kanchan, T., Yadav, D., Mitra, P., & Sharma, P. (2021). Use of Complementary and Alternative Medicine (CAM) and Home Remedies by COVID-19 Patients: A Telephonic Survey. *Ind J Clin Biochem* 36(1), 108–111.
- Cömert, M. & Dinç, H. (2014). Şifalı Bitkilerin Gençler Tarafından Bilinirliği (Young People's Knowledge Level of Plants with Healing Capabilities). *J of Tourism and Gastronomy Studies* 2(3), 23-27.
- Çepni, S. (2011). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. Celepler Matbaacılık, Trabzon, 442 sy.
- Demirci Kayıran, S. & Kırıcı, S. (2019). Adana (Türkiye) Aktarlarında Tedavi Amacıyla Satılan Bitkisel Droglar. *KSÜ Tarım ve Doğa Derg* 22(1), 183-192.
- El Alami, A., Fattah, A., & Chait, A. (2020). Medicinal Plants Used for the Prevention Purposes during the Covid-19 Pandemic in Morocco. *JASAB* 2(1), 4–11.
- Karasar, N. (2003). Bilimsel Araştırma Yöntemi. 12. Basım, 3A Araştırma Eğitim Danışmanlık Ltd., Ankara, s.116-129.
- Khanal, H., Khanal, U., & Koirala, J. (2020). Medicinal plant vasaka could be a therapeutic option for the management of COVID-19 symptoms. *J Med Plant Res* 8(5), 44-48.
- Özdamar, K. (2001). *Örnekleme Yöntemleri*. SPSS ile Biyoistatistik. 4. Baskı, s.261-265.
- Paksoy, MY., Selvi, S., & Savran, A. (2016). Ethnopharmacological survey of medicinal plants in Ulukışla (Niğde-Turkey). *J Herb Med* 6(1), 42-48.

- Sadıkoğlu, N. & Alpınar, K. (2004). An evaluation of Turkish ethnobotanical studies (1928-1997). *J Fac Pharm Ist Univ* 37, 61-66.
- Sargin, SA., Akçiçek, E., & Selvi, S. (2013). An ethnobotanical study of medicinal plants used by the local people of Alaşehir (Manisa) in Turkey. *J Ethnopharmacol* 150(3), 860-874.
- Satıl, F. & Selvi, S. (2020). Ethnobotanical Features of *Ziziphora* L. (Lamiaceae) Taxa in Turkey. *Int J Nat Sci (IJNLS)* 4(1), 56-65.
- Şekeroğlu, N. & Gezici, S. (2020). Koronavirüs Pandemisi ve Türkiye'nin Bazı Şifalı Bitkileri. *Anadolu Klin* 25(1), 163-182.
- Teke, A., Yener, M., Akkuş, Ş., & Gümüşcü, A. (2020). Halkın Tıbbi-Aromatik Bitkiler Kullanımı ve Tanınmasında Bilinç Durumu: Çumra Örneği. In: *Research in Medicinal and Aromatic Plants*, Iksad Publications, Ankara, s.267-291.
- Temel, M., Tınmaz, AB., Öztürk, M., & Gündüz, O. (2018). Dünya'da ve Türkiye'de Tıbbi-Aromatik Bitkilerin Üretimi ve Ticareti. *KSÜ Tarım ve Doğa Derg* 21 (Özel Sayı), 198-214.
- Uzar, F. & Uzar, İ. (2020). Traditional medicinal plants used for the treatment of viral infections: A short review. *J Integr Med* 1(1), 29-48.